

Barbárok és elitek

(Szalai Erzsébet: *Az elitek átváltozása. Cserépfalvi Kiadó, 1996.*)

Konsztantinosz Kavafisz görög költő magyarul is megjelent kötetének címadó versében láttatóan, sőt szinte belélegezhetően írja le a végnapjait élő Róma különös atmoszféráját. A rétoroktól a szenátus tagjain keresztül a császárig egyetlen érzés tölt el, egyetlen hangulat ural mindenkit: a barbárokra várnak. Az éj leszálltával a feszült várakozás mélységes csalódottságba csap át, mert „futárok érkeztek a límesek felől,/Jelentve, hogy barbárok többé nincsenek./S most – vajon barbárok nélkül mi lesz velünk?/Ők mégiscsak megoldás voltak valahogy ...”(Kavafisz [1975] 71. o., kiemelések tőlem – Sz. K.)

A barbárok azonban – úgy tűnik – nemcsak akkor keltenek zűrzavart, ha nem jönnek, hanem akkor is, ha mennek. Ugyanaz a csalódottság, tanácstalanság, végletes tájékozódási zavar jellemzi ugyanis – *Szalai Erzsébet* elegáns kis tanulmánykötetének tanúsága szerint – a hazai rendszerváltó elitet, amely életstratégiáit a „barbárokkal” – egy korlátozott, erőszakos és önmagát túlélte hatalommal, e hatalom avított ideológiájával – való viaskodásra építette. A rendszer szétesésével az értelmiségi elit légüres térbe kerül. Mindhárom csoportja – a *késő-kádári technokrácia*, „*fiatal farkasai*”, a *második nyilvánosságban működő demokratikus ellenzék*, valamint az *új reformerértelmiség* (amely részben a demokratikus ellenzékhez közeledett, részben a nemzeti ideológiák köré szerveződött) – egy szép napon kiesik a „*nagy ígéret*”, illetve az „*elszánt rendszerkritikus*” rutinnal megformált szerepéből, és – minden előzetes értesítés és figyelmeztetés nélkül – a tetek mezején találja magát.

A helyzet meglehetősen kínos a rendszerváltó értelmiség számára. Amikor a „visszaszámlálás” elkezdődik, az értelmiségi elit Szalai Erzsébet szerint valójában tökéletesen felkészületlen magára a rendszerváltásra is,¹ s még inkább arra, hogy „helyzetbe hozták”. „Amiről mindhárom csoport hasonlóan vélekedik, és ez egyben magatartásuk stratégiai kiindulópontja is, az a *pártállam-állampárt hatalmával jellemezhető viszonyok meghaladhatatlansága* (119. o., kiemelés tőlem – Sz. K.) Nemcsak az feszélyezi az elitet, hogy az ideológiák világából le kell szállnia a földre, hanem az is, hogy a földön olyan kihívások sorozatával találja magát szembe, amihez semmiféle megoldási kulccsal, semmilyen recepttel nem rendelkezik. Egyik napról a másikra derül ki, hogy az elvont piacgazdaság racionális intézményi berendezkedése iránti sóvárgásból és a tökéletes verseny modelljeiből még nem lehet itt és most érvényes gazdaságstratégiát alkotni, sem pedig a változás korának intézményi „dizájnját” kialakítani. „Jól tükröződik ez a piacgazdaság dilemmáira adott válaszokban. Ha nem néznénk körül a világban, az elmúlt öt évben, akkor is kiderült volna nemcsak az, hogy a *piacgazdaságnak többféle modellje lehetséges*, hanem az is, hogy a 80-as évek reform-közgazdaságtanának alaptézisei immár lényegi revízióra szorulnak.” (125. o.)

¹ Sovány vigasz, hogy a rendszer stabilitásáról vallott felfogásában olyan nagyságokkal osztozott, mint a Nobel-díjas Paul A. Samuelson, aki Nordhaussal együtt 1988-ban (!) magyarul megjelentetett *Közgazdaságtanában a szovjet típusú gazdasági rendszereket elemezve*, arról értekezik, hogy a közgazdaságtan szempontjából a legfontosabb tanulság: a *tervezettség működőképesség* (1095. o.), s hogy vajon a szovjet modell működtetésével elért látványos gazdasági eredmények (!) megérik-e az óriási emberáldozatokat. (1103. o.)

A tudás, amelyet a rendszerváltó értelmiség „a régi szép időkben” *ultima ratioként* használt a vastagnyakú pártbürokraták elleni egyesélyes szellemi viadalokon, hirtelen elégtelennek, szegényesnek s végzetesen alkalmatlannak bizonyul. Majdnem olyan látványosan porlad el, mint maga a rendszer, amelynek gyógyíthatatlan betegségeiről, tehetetlenségéről és szerkezeti hibáiról a rendszerváltó elit korábban oly tiszteletreméltó következetességgel adott hírt. Az elit körében azonban keveseknek van erejük szembenézni azzal, hogy kifinomult rendszerkritikájuk csak annyira érvényes az új időkben, mint a földi pályafutásukat könyvkiadások szeméthalmain végző pártbrosurák igazságai. A rendszerváltó elit legtöbb tagjában „Nem tudatosul, hogy az államszocializmusból való átmenet történelmileg egyedülálló helyzete egyéni, kreatív, könyvekből kiolvashatatlan megoldásokat – *újabb tanulást* – igényel.” (Uo., kiemelés tőlem – Sz. K.)

Az államszocializmus bukása egy sor olyan közgazdasági kérdést vet fel, amelyre nem hogy kész, hanem semmilyen válaszok sincsenek. Az elitnek azonban Szalai Erzsébet szerint szemmel láthatóan nem akarózik a tanulás és válaszkeresés kínkeserves útjára lépni, ehelyett „...a tömegkommunikáción keresztül azt az üzenetet sugározta az értelmiségi többség felé, hogy legfőbb feladata a kultúrák, életérzések, életstílusok közötti választás, amely mögött a döntően csak szociokulturálisan elkülönülő pártok közti választásra való felhívás húzódott meg – *nem pedig a társadalom valós dilemmáival való szembenézés...*” (96. o., kiemelés tőlem – Sz. K.) Nincs válasz sem arra, hogy mit kezdjünk a restriktív spirállal az immáron szárba szökkenő piacgazdaságban (lásd a kötet első tanulmányát), sem arra, hova vezetnek a szélsőséges jövedelemkülönbségek, vagy mit tudunk szembeszegezni azzal az egyáltalán nem vonzó lehetőséggel, amely országunk „alacsony bérekre alapozott bér munkás státusa felé” visz. (100. o.). A kérdések, amelyek a társadalomtudomány legkiválóbbjainak kellene feszegetniük, szélsőséges tünetek tábláin tűnnek fel vagy kocsmapultok felett szállnak el megválaszolatlanul a füstbe. Az elit értelmiség válaszképtelenségében Szalai Erzsébet láttelete szerint „...a beérkezett érzése és a vele járó elkényelmesedés – *a társadalmi érzékenység és a lelkiismeret eltompulása* – ok és okozat is egyben... Az értelmiségi többség az elmúlt időszakban azt tanulta elitjétől, hogy címvitákból is nagyon jól meg lehet élni... Nincs tényfeltáró újságírás, nagyon kevés a szociográfia, *nagyon keveset tudunk* azokról a folyamatokról, melyek az elmúlt négy évben a társadalomban végbementek. Nincs válasz arra a kérdésre, hogy mi felé megy az ország, vannak e még előtte választási lehetőségek. Nincsenek komoly elméleti viták. És nincs valódi értelmiségi szolidaritás... Az erősek egyénileg vagy érdekkapcsolataik útján is tudnak boldogulni – a gyengék pedig senkit sem érdekelnek... Az értelmiség bezárkózott, önmagával van elfoglalva...” (96–97. o., kiemelések tőlem – Sz. K.) A szerző diagnózisa kegyetlen, itt-ott talán egyoldalúnak, eltúlzottnak is hat, de a lényeg tekintve igaz.

Szalai Erzsébet egy megzavarodott, pótcselekvésbe menekülő, a rendszerváltás utáni korszak ezerfajta társadalmi baja felett kezeit mosó réteg élő lelkiismereteként szólal meg a kötet lapjain. Miközben az elit Narcissusként önmagát keresi a tükörben, aligha válaszolhat arra, miként fogunk átlépni azon a mindenkit izgató, de az elitet is fenyegető helyzeten, amelyet a szerző a következőképpen ír le: „Türelmetlenség, intolerancia, a konfliktustűrő képesség gyengülése jellemzi a társadalmi érintkezés majd minden színterének viszonyait... A formálódó új rendszer alapvonásait nem a vágyott, hanem a követett értékek alakítják... Az erősödő atomizáció nem egyszerűen gyengíti a korábban sem erős érdekintegrációs mechanizmusokat, nem pusztán a kettészakadási folyamat egyik indikátora, de a felemelkedő és lecsúszó társadalmi csoportokon belül is dezintegrál.” (78.o.)

Az átmenet egyik legnagyobb dilemmájára mutat rá a közgazdász-szociológus e gondolatsor folytatásaképp, amikor arról ír, hogy „A vesztesek már említett megosztottsága

mellett szétesést mutat a hatalom szerkezete is. Ezáltal erősödik az a tulajdonsága, hogy képtelen kontrollálni a csatornáin keresztül felfelé áramló részérdekeket – a redistribúció így sokkal inkább politikai nyomáscsoportok erőviszonyainak függvényévé válik, mint korábban. A gazdasági források hiányánál egyre komolyabb súlyú az országot a válságból kivezető koherens koncepció hiánya.” (78–79. o., kiemelések tőlem – Sz. K.)

Itt, ezen a ponton azonban a recenzens kénytelen vitába szállni Szalai Erzsébet okfejtésével. Miközben lényegében hitelesnek tartja a szerző által a rendszerváltás keserveiről felvázolt komor tablót, beleértve az iránytű nélkül bolyongó, tévutakra sodródó elit groteszk ecsetvonásokkal megfestett képét is, az a benyomása támad, hogy a rendszerváltás és a rendszerváltó elit kritikusa bizonyos értelemben maga is a rendszerváltó elit gondolatvilágának foglya. Úgy tűnik, Szalai Erzsébet osztozik abban a gondolatban az általa bírált réteggel, miszerint – akárcsak Illetékes elvtárs – mindenért ők a felelősek, „minden hozzájuk tartozik”, s az ő küldetésük valamiféle utat választani az ország összezavarodott lakói számára. A kötet 39. oldalán egyenesen a válság okának teszi meg a szerző a történelmi hivatásának betöltésére képtelen elitet: „A válság leglényegesebb oka ... abban keresendő, hogy a rendszerváltó elit, közelebbről a Békési-, majd a Bokros-csomag mögött álló közgazdászelit nem tudott kreatív módon reagálni arra a történelmileg egyedülálló kihívásra, amelyet a szocializmus hirtelen összeomlása jelentett.” A szerző több helyen is hiányolja az országot a mocsárból kivezető koncepciót, amelyet a hatalommal is összefonódott elitnek kellene felmutatnia. (Vö. például 79. o.)

A recenzensnek azonban erős kételyei vannak azt illetően, hogy létezik-létezhetne ilyen koherens koncepció. Amit Szalai Erzsébet kívánatosnak ír le, megítélésem szerint inkább veszélyes lenne. Nagy nyugtalanságot keltene bennem, ha a fejlett szocializmusba vezető útvonalterképek után most erőfeszítések történnének a fejlett kapitalizmus birodalmába vezető út megrajzolására. (Már az is sok, ami ebből a műfajból eddig napvilágra került.) A társadalom nem kér az elit világmegváltó terveiből, és jogos gyanakvással fogad minden koncepciót, csomagot és tervet. Nemcsak azért szkeptikus, mert az utóbbi néhány évtizedben a konvergenciaelmélettől az emberarcú szocializmusig „tuti” útvonaltervek sorozata bizonyult Seholsincs ország Münchhausen báró hitelességével felvázolt bedekkerének. Az egyszerű polgárt nem csupán a múlt rossz tapasztalatai és csalódásai tartják vissza attól, hogy szemét a Kánaánba vezető, de legalábbis a sivatagból kivezető út mérnökeire függessze. Inkább az teszi elzárkózóvá és közömbössé mindenfajta „nagy tervvel” szemben, hogy lelke mélyén tisztában van annak tökéletes képtelenségével. Az utca emberét realitásérzéke megóvjá attól, hogy az írás feltalálásával egyenértékű információs forradalom küszöbén bárkitől is több évtizedre előre mutató forgatókönyveket követeljen. Bármily elemi erővel vágnak is az emberek a biztonság után, nagyon is jól érzik, hogy biztonságot az évezred fordulóján csak politikai szélhámosok és fantaszták ígérhetnek. Ennélfogva, bár tökéletesen igaz az, hogy „a társadalom többségének mindennél erősebb a megkapaszkodási igénye” (93. o.), a többség annak is tudatában van, hogy ezt az igényét manapság aligha elégítheti ki. Ha azt gondolnák, hogy biztonságuk elvesztése pusztán az uralmon lévők politikai balfogásainak és a koherens koncepció hiányának következménye, már rég beteljesültek volna a társadalomtudományi elit izgágább tagjai által menetrendszerűen kilátásba helyezett forró ősök és forró tavaszok. Miközben Szalai Erzsébet teljes joggal követel nagyobb társadalmi érzékenységet, több felelősségérzetet és kevesebb narcizmust az elittől, minden bizonnyal lehetetlen követelményt támaszt akkor, amikor az országot a válságból kivezető koherens koncepciót kéri rajta számon. Paradox módon ezt a kötet nagy vitát kavart záró esszéjében² maga a szerző is érzékeli: „...nem tudni,

² Feljegyzések a cethal gyomrából. Az idézett kötet utolsó – a szerző által jegyzett – esszéje.

hogy a bontakozó információs társadalommal mi kopog az ajtón.... Mivel magyarázható, hogy két nemrég megjelent kiadvány (Zbigniew Brzezinski könyve az etnikai nacionalizmus által okozott 'globális zűrzavarról' és Kelvin Kelly könyve a számítógépekről és a 'neobiológiai civilizáció' megjelenéséről) ugyanazt a címet viseli. (Out of Control – Irányíthatatlanul)." (111–112. o.)

A szerző nagy érdeme, hogy rendszerváltó tévelygéseinket tágabb perspektívába helyezi, megállapítván, hogy „... a magyar értelmiségi elit eddig vázolt helyzetének okai részben az országhatárokon túlmutató, általánosabb válságjelenségekkel magyarázhatóak.” (110–111. o.) Dürenmatt egykori – a János király előadása kapcsán megfogalmazott – kérdése (Mi jobb? Egy kapitális katasztrófa vagy egy katasztrófális kapitalizmus?) – Szalai Erzsébet értelmezésében – nemcsak „kelet-európai” nyelvre fogalmazódott át, hanem sajátos kelet-európai választ is nyert. A katasztrófális szocializmust a hátunk mögött hagyva a szociális katasztrófa felé sodródunk. „A leszakadó többség viszonylagos autonómiája immár valóban szertefoszlik – egyre nagyobb részük tökéletesen kiszolgáltatottá válik.” (75.o.) „A mostani gazdaságpolitika a legkönnyebb ellenállás vonalán mozog, a legkiszolgáltatottabb, védekezésre képtelen társadalmi csoportokra hárítja a válság terheit.” (102. o.) Megint csak egyet lehet érteni a szerző diagnózisával, csupáncsak egyetlen szócskát kell elhagyni: ez a szócska a „mostani”. Melyik gazdaságpolitika mert eddig is ujjat húzni a hatalmasokkal, az erősekkel? A kérdés csak az, kik az erősek, és mi az erejük forrása egy-egy történelmi szituációban. Melyik kormány törődött a kisnyugdíjasok érdekeivel, ha csak nem volt éppen választási év, amikor a milliókat számláló szavazótömeg egyszerűen nagyon fontosá lett. Melyik politikai érdekcsoport veszi igazán a szívére a gyerekek vagy az elmebetegek sanyarú sorsát? Hol vannak azok a befolyásos elitcsoportok, akik az erő ellenében az elesettek és a gyengék pártjára állnak? Nálunk jóval gazdagabb és konszolidáltabb országokról derül ki egyre-másra, hogy a hatalmon lévő politikai erők – demokratikus retorikájuk ellenére – nem egyszerűen az erősek, hanem egyenesen a társadalmat terrorizáló bűnözők kezében vannak. (A legutóbbi idők példatárából talán elegendő megemlíteni az olasz kereszténydemokrácia vagy a belga uralkodó elit látványos erkölcsi összeomlását.) Ha ebédünket és vacsoránkat – legalább közgazdászként – semmiképpen sem várjuk a mézárós és a serfőző jóindulatától, akkor miként várhatnánk a hatalom képviselőitől azok önzetlen felkarolását, aki semmivel és senkinek nem tudnak fizetni? Ha körülnézünk a rendszerváltó országokban, a közállapotok nem annyira a demokrácia és a piac koordinátangelyei között kirajzolódó természetes rendnek, mint inkább a rousseau-i leírásnak feleltethetők meg: „Amikor a felgerjedt magánérdekek mind egymásba ütköznek, amikor a forrongásnak induló önszeretet önzéssé válik, amikor minden egyes ember, – azt képzelvén, hogy az egész világra szüksége van – született ellenségévé lesz a többieknek, a maga javát mindenki a többiek kárában leli meg, akkor a lelkiismeret alul marad a túlfűtött szenvedélyekkel szemben ... Mindenki csak akkor akarja a közjót, ha az összhangban áll a saját javával...” (Rousseau [1978]). Ez sem az a világ, amelyre vágytunk – summázza csalódottan az átmenet első éveinek tapasztalatait a szerző, és ki mondana ellent neki.

A piacgazdaság és demokrácia Kánaánja helyett egyelőre valami egészen más adatott nekünk. A free marketről kiderül, hogy inkább flea market. Az értelmiségi elitnek, noha ő maga is tisztában van azzal, hogy előrejelzései a szocializmus bukása utáni társadalomról nem voltak éppen a legpontosabbak, nem nagyon akaródnak feladni váteszi szerepét. Szalai finom (egyben gyilkos) megfigyelése, hogy az elit attitűdje „...megőrizte a messiánizmus elemét, mely folytonos, sőt hatalmi pozícióba kerülve, még jelentősen erősödik is. Immár nem a célok nagyszabásúságában, hanem abban a dogmává meredő hitben jelenik meg, hogy létezik egy olyan – kevésbé rossz – társadalmi modell, amelyet tüzzel-

vassal és akár a társadalom akarata ellenére is meg kell és meg lehet valósítani. Radikálisan tökéletesen olyannak akarni lenni, mint mások – ez maga az antiutópista utópia. (127. o., kiemelés tőlem – Sz. K.)

*

Komor kép az, amit Szalai Erzsébet felvázol az átmenet elitjéről, amely elit – a dolgok logikájánál fogva – remélhetőleg maga is átmeneti. Világító fáklyáknak hitt ideológiacsinnálókról és tudósokról derül ki, hogy még pislákoló gyertyának sem igen minősíthetők, ha a jövő útjait kellene bevilágítani. De tényleg szükségünk lenne nagy teljesítményű reflektorokra, amelyek a „helyes utat” pásztázzák? Megítélésem szerint semmi ilyenre nincs szükségünk. Sok szerteágazó ösvényből, türelmes keresésből, bátor felfedezésből és makacs nyomkövetésből rajzolódnak ki a jövő útjai, és hiba lenne ha mindjárt a kezdet kezdetén egy jól megvilágított nyílegyenes sztrádát keresnénk. Sem a „radikálisan olyan-ná lenni, mint mások” – Szalai Erzsébet által is elvetett – antiutópista utópiája nem segítene önmagában rajtunk, sem a radikális különbözőség útja. Gernot Grabher és David Stark legutóbbi – a Közgazdasági Szemlében megjelent cikkükben – épp e két stratégia keverését ajánlják: az a közösség virágzik, amely kellő arányban tartalmaz karteziánus szellemben működő utánczókat, akik odavetik ki a hálójukat, ahol más – előttünk járó – országok már korábban gazdag zsákmányt leltek, és sztohasztikusan gondolkodó felfedezőket, akik új vadászmezők felfedezésére indulnak (*Grabher–Stark* [1996]). Sok lehetőség út van, s kinek-kinek magának kell megkeresnie azt, ami az ő számára járható. Ez vonatkozik az országokra, a régiókra, a községekre, de az egyes emberekre is. A székesfehérvári polgármester, akinek kezdeményezésére valóságos kis Szilícium-völgy épül a királyok egykori városában, szemmel láthatóan nem szorul az elit útmutatására, de a magyar Ericsson szoftverfejlesztői sem, akik évek óta tartják dobogós helyüket (tavaly elsőségüket) az Ericsson 50 külföldi fejlesztőrészlege – lanyhának aligha nevezhető – versenyében. Ők karteziánus módon keresik a maguk útját. De nem várnak az elit általi megvilágosodásra a Porciderm liofilizált sertésbőr „sztochasztikus úton járó” előállítói és felhasználói sem, amikor saját szabadalommal oldják meg a szövetpótlást égési sérültek ellátásában, vagy a Dermo Print Kft. szoftverfejlesztői, akik eredeti ujjlenyomat-azonosító rendszert fejlesztettek ki. Szándékosan hoztam példámat a K+F és a szoftveripar területéről, hiszen ez az a terület, ahol a laikus számára is láthatóan új utakat lehet és kell kitaposni. Rajtuk kívül azonban még százezrek vágnak bele valami újba: legyen az egy lakóhelyi civil egyesület felépítése a semmiből, a közöny ellenére, egy jótékony célú koncert megszervezése olyan közegben, ahol vajmi kevesen akarnak jótékonykodni, vagy éppen egy újság megjelenítése az Interneten. Ebből a szempontból szinte mindegy, hogy az új esetleg csak azoknak új, akik bátran kezdeményeznek, s valójában másutt már jól bevált megoldásról van szó. Még a Szalai Erzsébet által vizsgált elit köréből is új vállalkozások garmadájáról kapunk hírt: szociológus társadalmi mozgalmat szervez, a rendszerváltásnál bábáskodó lelkész-politikus hajléktalanokat karol fel, történész a világ másik felén kezd deres fejjel új életet. Maga Szalai Erzsébet is járatlan-szokatlan útra lép, amikor esszéketének végén helyet szorít briliáns kis tanulmánya „Feljegyzések a cethal gyomrából” legkülönbözőbb politikai és szellemi ösvényeken járó kritikussai (Elek István, Csepeli György, Örkény Antal, Fricz Tamás, Galló Béla, Kiss Balázs) számára. Azon melegében – még ugyanabban a kötetben – válaszolva kritikussainak, egyfajta interaktív kommunikációt kapcsol be saját érvelésének áramába, kitágítva látómezőnkét és lerövidítve a reakcióidőt. A szellemi ellenfelekkel és bajtársakkal megosztva gondolatait és kötetének lapjait, egyben látványos cáfolatát adja önnön diagnózisának a rendszerváltás másnapjának tipikus antiszolidáris és közönyös értelmiségi magatartásáról: a „mosolygós elhallgatásról”, „egymás levegőnek nézéséről”, a „puha intoleranciáról”. Para-

dox módon, maga ez a figyelemreméltó kis kötet – amely szándéka szerint az „úttalanság” krónikája és kritikája – rajzolja ki a poszt szocializmus tipikusnak tekinthető és egyben nagy reményekre jogosító új útjait. A szerző saját körében és „saját hatáskörében” a „szervezett sokféleség”³ útját választja, a bezárkózás, a kirekesztés, az elkülönülés, útja helyett.

A porfelhőben, amit a régi rendszer falainak leomlása kavart, és amely feltehetően még sok évig akadályoz bennünket, hogy magunkat és másokat tisztán lássuk, ha tapogatózva is, de elindultunk valamerre. Ne beszéljünk arról, hogy végképp magunk mögött hagytuk a barbárokat, hogy sikerült őket „kikerítenünk” magunk közül! Ne próbáljunk újabb ideológiai torlaszokat, falakat, kapukat építeni! Ne adjunk ismét aktualitást Amartya Sen mondásának: „A barbárok biztosan a kapuk előtt állnak. Az egyetlen kérdés: azok a barbárok a kapun kívül, vagy mi itt belül.”⁴

Szabó Katalin

Hivatkozások

- KAVAFISZ, K.[1975]: A barbárokra várva. Lyra Mundi. Európa Könyvkiadó, Budapest.
 ROUSSEAU, J.-J. [1978]: Levél Beaumont érsekhez. Megjelent: *Rousseau, J.-J.* : Értekezések és filozófiai levelek. Magyar Helikon, Budapest.
 GRABHER, G.-STARK D. [1996]: A szervezett sokféleség – evolúcióelmélet, hálózatelemzés és a poszt szocialista átalakulás. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz.
 Sen, A.[1993]: Back cover. *M. Ferber–J. Nelson*, (szerk.): *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. University of Chicago, Chicago.

³ Gernot Grabher és David Stark kifejezése. (Lásd az idézett cikket.)

⁴ „The barbarians are surely at the gate. The only question is: Are the barbarians the ones outside the gate, or are we inside it.” (Sen [1993]).